

JĘZYKOZNAWSTWO

Галина Наєнко (Halyna Naienko)

Лодзь, Лодзький Університет

Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ РЕДАКЦІЇ ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ КРІЗЬ ПРИЗМУ УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА*

East Slavic Redaction of Church Slavonic Through the Prism of Ukrainian Linguistics

ABSTRACT: The article offers a survey of works of Ukrainian linguists in the field of Church Slavonic, in particular its Ukrainian recension. While applying the historiographic approach, the author focuses on various publications and the study of the language of some records and their authors, and the reconstruction of orthoepy. The article also discusses some controversial questions of the interrelation between the Ukrainian (southern) and the Great Russian (northern) redaction of the Church Slavonic language from the second half of the 17th century onward. The author also highlights changes in the methodological principles and argues that, despite the use of sociolinguistic and cognitive methods along with the traditional structural and functional approach, the current discourse in Ukrainian linguistics appears to be incomplete.

KEYWORDS: Slavic, Church Slavonic, history of the Ukrainian language, Ukrainian recension of Church Slavonic, history of Ukrainian linguistics

*This article has been written under the research project financed by the National Science Centre (Poland). Decision number: DEC-2020/39/G/HS2/01652.

1. Вступ¹

У сучасній славистиці інтерес до історії церковнослов'янської мови на різних лінгвальних територіях не вщуає². Водночас слід констатувати, що українські лінгвістичні школи, включно з історичною, у світовому контексті відомі дуже мало. Представлений у цій статті матеріал продовжує дискусію щодо існування й характеристики української редакції церковнослов'янської мови, розпочату в попередніх публікаціях³. Відповідно, структура пропонованої розвідки така. У параграфі 2 я розглядаю основні здобутки лінгвоукраїністики в царині видання пам'яток та їхнього теоретичного вивчення. Оскільки системно-структурні дослідження джерел сьогодні доповнено методами соціолінгвістики, культурології, когнітивістики, я так само подаю короткий огляд найпомітніших досліджень церковнослов'янської мови XVI-XVIII століть (див. параграф 3). У параграфі 4 я розглядаю стан вивчення орфоєпії та акцентуації. Враховуючи методи лінгвістичної історіографії, у висновках я вказую на центральні й периферійні ділянки сучасного дискурсу церковнослов'янської мови в українському мовознавстві (параграф 5).

2. Найважливіші проєкти публікацій джерел церковнослов'янської мови

Тут я перелічую послідовність і результати найпомітніших задумів щодо видання церковнослов'янських джерел української редакції, до яких мовознавці зверталися час від часу.

У 1920-х роках публікацією пам'яток займалася створена 1927 року при Історико-філологічному відділі ВУАН Комісія давнього українського письменства, яку очолив академік Володимир Перетц; до неї увійшли відомі архівісти, історики мови й літератури Олександр Назаревський, Микола Гудзій, Наталя Кістяківська, Володимир Розов та ін. Для публікування давніх текстів засновано спеціальну серію *Пам'ятки мови та письменства давньої України* (інша назва *Пам'ятки давнього письменства*), що виходила як додаток до пе-

¹ За бібліографічні поради та проникливу критику першого варіанту статті дякую проф. А. Даниленку.

² Див., до прикладу: I. Petrov, *Od inkunabulów do pierwszych gramatyk: Konteksty rozwoju bułgarskiego języka literackiego (koniec XV – początek XVII wieku)*, Łódź 2015; M. Jakubowicz, *Rumuńska redakcja języka cerkiewnosłowiańskiego – zarys problematyki*, "LingVaria" 2019, t. XIV, nr 28, s. 197-207.

³ Г. Наєнко, *Український складник мовотворчості Симона Тодорського*, «Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки» 2019, вип. 50, с. 120-126, Г. Наєнко, *Переводи Симона Тодорського и церковнославянський язык в философском дискурсе Украины XVII-XVIII веков*, [y:] *Old Church Slavonic Heritage in Slavonic and Other Languages*, ed. by Ilona Janušková, Helena Karlikova, Vít Boček, Praha 2021, с. 153-162; Г. Наєнко, *Українська редакція церковнослов'янської мови в парадигмі сучасної лінгвістики*, „Slavia Orientalis” 2022, t. LXXI, № 4, s. 779-795.

ріодичного видання «Збірник Історико-філологічного відділу ВУАН». Із церковнослов'янських у серії опубліковано такі томи: С. Богуславський, *Українсько-руські пам'ятки XI-XVIII ст. про князів Бориса і Гліба (Розвідка й тексти)* (Київ 1928); І. Єр'омін, *Твори Кирила Туровського* (Київ 1929); Д. Абрамович *Києво-Печерський патерик. Вступ. Текст. Примітки* (Київ 1931). Після розгрому української інтелігенції, арешту й смерті В. Перетца комісія була ліквідована, джерелознавчі публікації припинилися⁴.

У середині ХХ століття едицією джерел займалися переважно дослідники в діаспорі. Непересічне значення має праця Олекси Горбача, який власним коштом здійснив факсимільні перевидання низки мовознавчих пам'яток, зокрема словників Лаврентія Зизанія, Памва Беринди, рукописного *Лексикону латино-слов'янського* Івана Максимовича (1718-1724). Аналіз граматичної літератури, узагальнювальні праці з історії риторики були спрямовані саме на вивчення української церковнослов'янської мови. Наприклад, аналізуючи мовну тканину словника Івана Максимовича, він вказав на його джерела польського й українського походження, чим пояснив нагромадження в рядах відповідників не тільки виразних церковнослов'янізмів, але й польських, українських слів, та лексики, що була спільним фондом обох літературних мов попередньої епохи. О. Горбач підкреслив, що особливо їх багато серед природничої номенклатури: назви рослин, тварин, мінералів, речовин. Сам Максимович свідомо про це заявляв у передмові, відзначаючи труднощі в пошуку перекладу: якщо у попередників він його не знаходив, то «тымь толкованіе по моему прилагахъ разсужденію, аще не по словенску, то поне по Руску якоже реченій своїхъ великая или малая Россія употребляеть»⁵.

В академічному українському Інституті мовознавства у 1961 році розпочато серію *Пам'ятки української мови*, першим чи не випадково для цього обрали підготовлений Василем Німчуком *Лексикон славеноросський* Памва Беринди 1627 р.: існування української мови в XVII столітті не здавалося загрозою радянським науковим концепціям. У цій серії опубліковано понад сорок томів, але із власне церковнослов'янських джерел української редакції назвемо лише такі (також в опрацюванні В. Німчука): *Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская* (1964), *Грамматика Мелетія Смотрицького* (1979) і *Грамматика словенская Лаврентія Зизанія* (1980), трактат *О осьмихъ частехъ слова* (1988), *Лексикон латинський Єпіфанія Славинецького* та *Лексикон словено-латинський Єпіфанія Славинецького й Арсенія Корецького-Сатановського* (1973), *Буквар Івана Федорова 1574 р.* (1975).

У 1990-х роках В. Німчук доклав великих зусиль до вивчення саме релігійних джерел і відродження інтересу до мови релігії як об'єкта мовознавчих,

⁴ Н. Пуряєва, *Історико-лінгвістичне дослідження української мови: основні напрямки*, «Українська мова» 2018, № 4, с. 57.

⁵ О. Горбач, *Вплив Кнатиюсового «Тезавруса» на Максимовичів латино-слов'янський Лексикон*, [у:] О. Горбач, *Зібрані статті*, т. VIII, Мюнхен 1997, с. 79-80.

культурознавчих студій. Як підкреслює Наталя Пуряєва, у його концепції едиційна практика також отримала теоретичне підґрунтя, адже в спеціальних *Правилах видання* (1995 р.) він уперше представив едиційне джерелознавство як скоординовану систему методів і прийомів, підпорядкованих конкретним завданням публікації, розробив метамову галузі (саме йому належить термін «метаграфія»), систематизував і уточнив її термінологічний апарат, визначив різновиди джерел для відтворення та типологію едиційних прийомів⁶.

Розбудові історико-лінгвістичної школи сприяла спільна діяльність В. Німчука та його учнів: Юрія Осінчука, Віктора Мойсієнка, Наталі Пуряєвої, з якими він опрацював і видав Євсевієве євангеліє 1283 року (2001), Добролюбове євангеліє 1164 року (2012), Бучацьке євангеліє XII-XIII ст. (2017)⁷. Взірцевим для історико-діалектологічних реконструкцій є аналіз мови Євсевійового євангелія, його переписувач, як установив В. Німчук, був носієм наддністрянського діалекту родом із Галича (можливо з Холма)⁸.

Характерно, що російські лінгвісти схильні до критики українських публікацій. Наприклад, у передмові до московського перевидання граматик Лаврентія Зизанія й Мелетія Смотрицького автори заперечують В. Німчуку, який визначив закінчення *-мо* для дієслів 1 ос. мн. як діалектне, називаючи його нормативним для «південно-західноруського ізводу»⁹; насправді суперечностей у цих визначеннях не існує, оскільки діалектна форма якраз і може визначати норму редакції.

Фінансування цього напрямку в академічному середовищі досить тривалий час було відсутнє, тож низка видань з'явилися лише завдяки благодійним внескам меценатів, як от тритомне видання *Лѣкарство на ѡспалый умысль чоловічій Дем'яна Наливайка 1607 р.* (факсиміле, метаграфований текст та дослідження)¹⁰, або тритомне видання творів Інокентія Гізеля: переклад, факсиміле трактату *Мир з Богом чоловіку* (1669 р.) та філософсько-історичні праці, на жаль, без лінгвістичного аналізу¹¹.

⁶ В. Німчук, *Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською мовою української редакції. Частина I. Проект*, Київ 1995, Н. Пуряєва, *Українське лінгвістичне едиційне джерелознавство*, «Українська мова» 2019, № 2, с. 101.

⁷ Н. Пуряєва, *Історико-лінгвістичні дослідження...*, с. 61.

⁸ В. Німчук, *Євсевієве євангеліє 1283 р. як пам'ятка української мови*, [у:] В.В. Німчук, *Євсевієве євангеліє 1283 року: наукове видання*, Київ 2001, с. 38.

⁹ Е.А. Кузьминова, М.Л. Ремнева, *Предисловие*, [в:] *Граматики Лаврентия Зизанія и Мелетия Смотрицкого*, сост., подг. текста, науч. коммент. и указатели Е. А. Кузьминовой, Москва 2000, с. 18. Про походження закінчення в українській мові див.: G.Y. Shevelov, *Jesmi 'I am' and same verbal ending in Slavic*, [in:] *Papers on Slavic Philology 1: In honor of James Ferrell*, Ann Arbor 1977, p. 249-257.

¹⁰ Г. Наснко, [рецензія на:] *«Лікарство на оспалий умисл чоловічий», Підготували до видання: В.М. Мойсієнко, Н.П. Бондар, О.Ю. Макарова, С.П. Радомська, т., 1: Факсимільне видання: [368 с.]; Т. 2: Метаграфований текст, [179 с.]; Т. 3: Лінгвістичне, книгознавче дослідження та показники, [227 с.]*, *Житомир 2017*, «Острозька давнина» 2019, вип. 6, с. 344-347.

¹¹ Інокентій Гізел, *Вибрані твори у трьох томах*, Київ – Львів 2009-2011.

Потужний результат має проєкт *Повертаємо в Україну книжкову спадщину*, що його здійснює видавництво «Горобець» за підтримки Українського культурного фонду¹². Факсимільні видань пам'яток, які нині знаходяться за межами України, публікують у супроводі з дослідженнями палеографів, мовознавців, археологів. Донині недоступні для прочитання українськими вченими, ці джерела тепер дали низку відкриттів щодо їх походження, хронології й увізнення ознак української редакції церковнослов'янської мови.

Відшуковуючи протографи Лавришівського євангелія, В. Мойсієнко порівняв його з добре описаними Євсевієм євангелієм 1283 р., Бучацьким євангелієм XII-XIII ст., Добриловим євангелієм 1164 р. та іншими. Кожного разу такий новий погляд дає можливість віднайти нові факти й по-новому визначити періодизацію й датування фіксацій мовних явищ, а саме:

- (1) написання ѣ на місці *o в новому закритому складі: потѣм / по тѣм, w самѣмь (М.в., одн. самь), тѣи (М.в., одн. та);
- (2) квантитативи на -дцять: дванадцать, ѿбѣманадцать, ѿбанадцать, двоюнадцать, двѣманадцать, ѿ двоюнадцать, пѣтинадцать, єдиномунадцать;
- (3) займенникову форму *той*: у тои днѣ;
- (4) прислівник *особы*.

Водночас В. Мойсієнко висловив і міркування щодо датування тексту: якщо прийняти кінець XIII ст., то варто зважити й на інший факт: упродовж подальших майже 100 років зазначених вище мовних рис у відомих на сьогодні українських текстах не було виявлено¹³.

Аналіз кириличної частини Реймського євангелія виявляє присутність ознак живої вимови писаря:

Рефлекси *ě, *dj, *ort-, ь/ь+j, дієслівні форми з редукованими фіналями, стягнені імперфектні форми та деякі ін. виразно засвідчують присутність цих рис у його мовленні. Усі виявлені руські діалектні особливості потверджуються такими ж само зафіксованими в наступних українських київських та галицько-волинських пам'ятках XI-XIV ст., а також матеріалами з українських діалектів¹⁴.

Висновок про очевидно дуже ранній час створення пам'ятки, до часу відомих датованих Остромирового євангелія, Ізборників 1073 і 1076 рр., Архангельського євангелія випливає з того, що в ній є оригінальні написання: одноєровість, закінчення рядків на голосний та приголосний, майже цілковита відсутність

¹² Українська рукописна книга, [у:] <https://ukrmanuscript.com>, (29.08.2022)

¹³ В. Мойсієнко, *Протографи і мова Лавришівського євангелія*, [у:] *Лавришівське Євангеліє XIV століття. Видання факсимільного типу. Дослідження*, Київ 2018, с. 449.

¹⁴ В. Мойсієнко, *Кирилична частина Реймського Євангелія – важлива пам'ятка давньоруськоукраїнської книжної писемності*, [у:] *Реймське Євангеліє. Видання факсимільного типу. Дослідження: у 2 томах*, т. 2, Київ 2019, с. 89.

йотованих, уживання діакритичних знаків. В. Мойсієнко робить висновок про те, що ці ознаки вказують на відсутність усталеної руської (чи давньоруської) редакції¹⁵.

У пильно прочитаному Віденському Октоїху В. Мойсієнко розрізняє три різночасових уривки – зіставлювані з кінцем XII століття, XIII – початку XIV століття. Він фіксує тут виразні українські ознаки:

(1) найраніші фіксації іменникових флексій *-ou*, *-iu*, властиві лише діалектам південно-західного наріччя, крім волинського та подільського;

(2) відображення процесів африкатизації в числівниках на *-дцять*: *обанадъ-сять*; та процесів асимілятивного подовження: *осуження*;

(3) переходу *e > a* в фіналах іменників на *-ьје*: *дхъвною сияния*.

В. Мойсієнко переконує: засвідчені в аналізованій та інших українських пам'ятках риси дають підстави для перегляду окремих звукових явищ у славістичних студіях, зокрема «цокання» в галицько-волинських пам'ятках періоду Галицько-Волинського королівства, які в XIII-XIV ст. не можна потрактувати лише помилками писців або чужим впливом (новгородсько-псковським чи польським); відзначена й виняткова послідовність накреслення писцем Тексту III *ω* в новозакритому складі на місці етимологічного **o* – *живот*, *ловца*, *богъ*, що вказує на специфічну якість звука, що витворився (чи саме витворювався?) в мовленні галичан у цій позиції¹⁶.

Термінологічний апарат цих досліджень засвідчує існування варіантів, зокрема синонімічними виявляються лексеми руська – давньоруська – українська: в руській (українській) писемній традиції, руська редакція церковнослов'янських пам'яток, руська київська розмовна стихія, усталена давньоруська редакція церковнослов'янської мови¹⁷. Отже, найбільші труднощі супроводжують аналіз давніших текстів, пов'язаних із давньоукраїнським періодом XI-XIII ст., щодо яких навіть сьогодні дослідники не наважуються остаточно відмовитися від термінології на основі терміна руський. Автори ж, які працюють у навчальному дискурсі, налаштовані більш рішуче, пропонуючи вживати термін українська редакція церковнослов'янської мови з огляду на сучасний стан лінгвістики¹⁸, а на нашу думку, їх можна обґрунтувати й дидактичною метою.

¹⁵ Там само, с. 90.

¹⁶ В. Мойсієнко, *Віденський Октоїх – пам'ятка церковнослов'янської мови української (галицько-волинської) редакції*, [у:] *Віденський Октоїх. Codex Vindobonensis Slavicus 37. Дослідження: міжнародна колективна монографія*, відп. ред. Л. Гнатенко, Київ 2021, с. 226.

¹⁷ В. Мойсієнко, *Кирилична частина...*, с. 86-90.

¹⁸ М. Скаб, *Термінологічні проблеми церковнослов'янської мови*, «Наукові записки ТНПУ. Серія: Мовознавство» 2004, № II (24), с. 242-247.

3. Основні напрями досліджень української редакції церковнослов'янської мови середнього періоду

Юрій Шевельов зауважив, що в умовах диглосії й навіть триглосії¹⁹ мовна ситуація не сприяла появі «чистих взірців», а кожен текст є змішаним і переходовим, тож дослідник має справу з «неозорою кількістю комбінацій» мов у різних пропорціях²⁰. Проте ще Павло Житецький про цю нерівномірність розподілу різномовних елементів у слов'яноруській пізнішого періоду міркував у зв'язку з культурологічними й соціокультурними факторами:

Здебільшого вченість письменника обернено пропорційна народності його мови. Багато чого залежало й від предмету його мови: чим далі він стояв від життя, тим менше вважалося можливим говорити про нього звичайною мовою. [...] Звідси стилістична різноманітність книжної української мови, також підтримувана індивідуальністю письменника, тим чи іншим складом розуму, тими чи іншими душевними навичками та вподобаннями його²¹.

Отож нині вивчення церковнослов'янської мови вписане до контексту культурології, соціолінгвістики, релігієзнавства й когнітивістики.

Зміну функцій церковнослов'янської мови в середньукраїнському періоді деякі дослідники пов'язують із впливами культури Реформації, що посилювала позиції **простої мови**:

Спроби вирватися із церковнослов'янщини, яка упродовж століть була світом і світлом богоносности, вчености й, зрештою, розуму, на свіже повітря «простої» мови натрапляли для русина на певні перешкоди. Русини не могли просто так позбутися «славенського язика», хоч від кінця XVI, особливо в XVII столітті з рухом Реформації українці чітко усвідомлювали вже принаймні инакшість свого «прироженого руського язика» від «славенського»²².

Розвиток церковнослов'янської мови відобразився й на змінах її назви: якщо на межі XVI-XVII століть її називали словенским / славенским язиком, у XVIII ст., під політичним і релігійним контролем Москви новий різновид спільної літературної мови отримав назву словенорос(с)кий²³.

¹⁹ A. Danylenko, *The formation of New Standard Ukrainian. From the history of an undeclared contest between Right- and Left-Bank Ukraine in the 18th century*, "Die Welt der Slaven" 2008, № 53 (1), p. 82-115.

²⁰ G.Y. Shevelov, *A Historical Phonology of the Ukrainian Language*, Heidelberg 1979, p. 569-571.

²¹ П. Житецький, *Нарис літературної історії української мови в XVII віці з додатком словника книжної української мови за рукописом XVII віку*, Львів 1941, с. 45.

²² В. Мойсієнко, *Польська складова простомовности староукраїнського книжника*, "Slavia Orientalis" 2020, t. LXIX, № 3, s. 581-593.

²³ A. Danylenko, *On the Name(s) of the Prostaja Mova in the Polish-Lithuanian Commonwealth*, "Studia Slavica Hungarica" 2006, vol. 51, No 1-2, p. 104.

Можна погодитися з висновками Сальваторе дель Гаудіо, який хронологізує слов'яноруську другою половиною XVII – XVIII ст., коли після приєднання України до Московії літературна мова мала пристосуватися до потреб нової аудиторії, поширювалася в новій державі, дещо змінивши свою лексичну структуру передовсім; це була модифікована Мелетієва церковнослов'янська мова, позбавлена полонізмів, германізмів, так само як і елементів розмовної мови²⁴. Оглядаючи дефініції й перелічуючи чинники створення цього варіанту літературної мови, автор лише побіжно згадав такий істотний фактор, як заборонна мовна політика Росії щодо українського варіанту церковнослов'янської мови. Штучне витворення літературної мови було одним із наслідків послідовного багатоетапного російщення, що відбувалося засобами адміністративного тиску, релігійної цензури, репресивних указів і заборон. Під кінець XVIII ст. була цілком зросійщена українська канцелярська, колишня *простая мова*, а українська церковнослов'янська цілком витіснена зі сфер попереднього вжитку російською церковнослов'янською²⁵.

Зразком історії одного тексту стала переробка й перехід від української церковнослов'янської мови до російської у Санкт-Петербурзькому перевиданні *Синопису*. Міхаель Мозер дуже детально проілюстрував, як сила українських і щиро польських ознак вирізняла синтаксу київського видання 1681 р., як при передруці 1774 р. усувалися златинізовані й сполонізовані форми лексем, типові українські графеми *г* й диграф *кг*, як поновлювалися етимологічні написання і впроваджувалися архаїчні, також і зросійщені форми²⁶.

Широкий діапазон має інтерпретація впливу української церковнослов'янської на російську мову, що часто позначають терміном *третій південно-слов'янський вплив*. На думку Миколи Сергійовича Трубецького²⁷, церковнослов'янська мова північно-східної редакції в другій половині XVII ст. припинила своє існування, а її місце заступила південно-західна церковнослов'янська традиція. Олена Шимко розвиває думки російських мовознавців про повну зміну основи російської літературної мови з північно-східної на південно-західну і, як наслідок, ставить питання про розрив книжно-писемної традиції в росіян. Можна погодитися з її міркуваннями про те, що експансія південно-західної культури стала чинником європеїзації російської культури, що означало зміну ставлення до мови, специфіки її функціонування і розширення функцій²⁸.

²⁴ S. del Gaudio, *Роль славеноросского языка в истории развития украинского и русского языков*, "Wiener Slawistischer Almanach" 2009, vol. 64, с.13.

²⁵ A. Danylenko, H. Naienko, *Linguistic russification in Russian Ukraine: languages, imperial models, and policies*, "Russian Linguistics" 2019, vol. 43, p. 27-30.

²⁶ М. Мозер, *Санкт-петербурзька деукраїнізація мови «Синопису»*, [у:] М. Мозер, *Причинки до історії української мови*, Вінниця 2011, с. 223-279.

²⁷ Н.С. Трубецкой, *К украинской проблеме*, [у:] <http://www.kulichki.com/~gumilev/TNS/tns02.htm> (10.09.2022).

²⁸ О.В. Шимко, *Вплив церковнослов'янської мови української редакції на московську книжно-писемну традицію*, «Мовознавство» 2007, № 2, с. 26-34.

Український складник у мовотворчості Симона Тодорського цікавив авторку цих рядків: простеживши за специфікою графіко-орфографічних ознак надрукованого в Галле його перекладу однієї з основоположних праць пієтистів *Чотири книги о істинном христіанствѣ* Йогана Арндта (1735), я показала тотожність цих ознак із українськими інтерферами в текстах про спасіння душі філософського дискурсу XVI-XVII ст.²⁹ Синкретичний характер нової російської літературної мови, що формувалася в XVIII ст. з істотним українським складником, переконливо продемонстрував М. Мозер у монографічному дослідженні про російський текст 1717 року *Юности честное зеркало*³⁰. Під керівництвом В. Німчука Марина Дем'янюк описала рукописи І. Максимовича, зокрема анонімного *Лексикону латинославенського* у кандидатській праці *Українське мовознавство XVIII ст.* (2006 р.), вказавши на українські інтерфеми в них.

Методи когнітивістики застосувала Лідія Гнатюк, яка реконструювала мовну свідомість Григорія Сковороди на тлі мовної свідомості українського суспільства першої половини XVIII століття, що формувалося під впливом барокової естетики, мовного «многосвіття», на ґрунті функціональної тотожності багатьох генетично гетерогенних елементів – церковнослов'янських та українських, а з середини XVIII століття також і під впливом російської мови. Авторка переконливо показала, що мовні погляди Г. Сковороди сформувалися під впливом староукраїнської книжної традиції, мовної концепції Києво-Могилянської академії, а мовна практика відбиває органічний зв'язок із народнорозмовними лексичними джерелами, український граматику і орфоєпію, його експерименти зі словом, пошук відповідного терміна й вербалізація макроконцептів – українську барокову традицію³¹.

Значення церковнослов'янських текстів у формуванні наукового дискурсу середньоукраїнського періоду я розглянула, застосувавши метод моделювання смислової структури наукового тексту. Центр наукового дискурсу формували релігійні трактати, як от полемічні, повчальні, навчальні (для шкіл), теоретико-інструктивні й популярні. У світському дискурсі поширювалися академічні (теоретичні), інструктивні, популярні, тут же сформувався й гетерогенний тип трактату. Саме він виявляється найближчим до сучасних уявлень про смислову структуру наукового тексту з рельєфним відображенням методології, і зв'язком із попереднім «старим» знанням, і підкресленням власного авторського внеску купно з рефлексією щодо пізнавального процесу, і розвинутими засобами адресації. Зразком повної смислової структури може бути передмова до *Лексикону латино-слов'янського* Івана Максимовича, що ознаменував собою перехід до модерної культури початку XVIII століття³².

²⁹ Г.М. Наєнко, *Переводи Симона Тодорського...*, с. 153-162.

³⁰ М. Мозер, *«Юности честное зеркало 1717 г.»*. У истоков русского литературного языка, Münster – Wien 2020.

³¹ Л.П. Гнатюк, *Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції*, Київ 2010, с. 369-374.

³² Г. Наєнко, *Науковий текст середньоукраїнського періоду в лінгвостилістичному, текстолінгвістичному й функціонально-комунікативному висвітленні*, Київ 2013.

Традиція перевидань простомовних творів у перекладі церковнослов'янською привертає увагу також і в контексті витворення української культурної ідентичності. Аналізуючи редагування *Зерцала богословії* Кирила Транквіліона, що його зазнало видання «унійною» церковнослов'янською мовою 1790 року, Йоанна Гетка окреслює культурні тенденції до знівелювання впливу польської мови на руську, водночас до спрощення форми викладу та підтримки зв'язку з київською православною традицією. Хоча авторка схвально оцінює цю публікацію як опанування й освоєння церковнослов'янської в православному й унійному руському богослов'ї³³, назагал її прогресивний характер дуже сумнівний, оскільки слід враховувати чинники мовної політики зросійщення і фактичний занепад руської *простой мови*, на той час уже витісненої з усіх сфер вжитку.

Західні українські терени в XVIII-XX ст. перебували в складі різних держав, імперій, де українська мова була фактично міноритарною з усіма наслідками для мови меншини. У процесах формування нової літературної мови в Західній Україні церковнослов'янська відіграла деструктивну роль³⁴.

Попри поширені твердження про лояльність мовної політики на півдавстрійській Україні, всі різновиди української мови середнього періоду там фактично були витіснені з ужитку, а відтак зникли, не беручи участі в формуванні нової літературної мови³⁵.

Певно, що культурних осередків такої ваги як Києво-Печерський монастир чи Києво-Могилянська колегія на західноукраїнських землях не існувало, а габсбурзька адміністрація до сходження на трон Йосифа II на Галичину, Закарпаття й Буковину уваги не звертала. Спроба наприкінці XVIII ст. дати освіту «народною мовою» для навчання духівництва й викладів у *Studium ruthenum* Львівського університету з погляду національного відродження й нормалізації літературної мови були повним провалом, бо в мові тих викладів слідів народної мови не відшукати. Попри поширення назв «русскій языкъ», «родной языкъ», «народный церковно-русскій языкъ», вже Омелян Огоновський і Іван Франко називали її мертвою церковнослов'янщиною. Пильне прочитання дає змогу констатувати, що це вже була мова, зорієнтована на великоросійську редакцію³⁶. Суспільно-мовне становище ще більше ослабло, коли й греко-католицька право-

³³ Й. Гетка, *Продовження чи профанація? Адаптація «Зерцала Богословії» Кирила Транквіліона-Ставровецького в друкарні почаївських василіян у XVIII ст. в контексті творення української культурної ідентичності*, [у:] *Богословський трактат Кирила Транквіліона-Ставровецького «Зерцало Богословії» (Почаїв 1618): Факсимільне видання, транслітерація тексту і наукове дослідження*, Львів 2021, с. 498-528.

³⁴ М.П. Лесюк, *Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині*, Івано-Франківськ 2014, с. 696-700.

³⁵ J. Fellerer, *Mehrsprachigkeit im galizischen Verwaltungswesen (1772-1914). Eine historisch-sociolinguistische Studie zum Polnischen und Ruthenischen (Ukrainischen)*, Köln; Weimar; Wien: Böhlau Verlag 2005, S. 11-12.

³⁶ М. Мозер, *Мовний світ львівського «Studium Ruthenum»*, [у:] *Ukrainica: Současná ukrajnistika. Problémy jazyka, literatury a kultury*, Т. I, Olomouc 2004, с. 316-325.

славна церква, що противилася наступу римського католицизму, здійснила анахронічний вибір на користь церковнослов'янської мови. У XVIII – першій половині XIX ст. двомовність переросла в диглосію, що мало своїм наслідком витворення «язичія». Таким «псевдотерміном» прийнято позначати щонайменше чотири типи мішаної, «гібридної» мови з церковнослов'янською основою: 1) український варіант церковнослов'янської, 2) пізню просту мову з церковнослов'янськими й росіянізмами, 3) «славно-русинську мову» з різними домішками і 4) недійшлу попередницю нової літературної мови, основу на говірці, з впливами церковнослов'янської, польської, російської³⁷. Феномен язичія можна пояснити також як результат гібридизації, схожий до східноукраїнського суржика, – в язичії церковнослов'янська російської редакції виступала як матриця, а українські говірки південно-західного наріччя з численними іншомовними елементами як вбудована мова³⁸.

Поодинокую виокремлювалася хіба оригінальна мовна програма Михайла Лучкая, який спробував секуляризувати церковнослов'янську мову в своїй *Grammatica Slavo-Ruthena* (1830) на відміну від більшості «будителів», котрі прямували від піднесеної словеноруської до великоруської (російської) мови³⁹.

4. Вивчення вимови й наголошування церковнослов'янського тексту

Окремим напрямом слід вважати спроби реконструкції правил вимови церковного тексту. Це питання постає при прочитанні (а також і підготовці до друку) давнього джерела й інтерес до нього підтримується ще й тим, що виразні відмінності чинної літургійної практики у православних церквах різних патріархатів помітні навіть не фахівцям.

Судячи з кількості праць, загалом для дослідників цей процес реконструкції вимови дуже захопливий, попри те, що припущення щодо часу й характеру вимови надто гіпотетичні⁴⁰.

Іван Огієнко сформулював правила орфоєпії церковних текстів, закріпивши їх у наказі міністра віросповідання 1919 року, а згодом розвинув у низці статей про реконструкцію давньої вимови⁴¹. Виклад правил субституції віднаходимо і в *Граматичі української мови* Василя Сімовича: оскільки кожен народ читає

³⁷ М. Мозер, *Язичіє – псевдотермін в українському мовознавстві*, [у:] М. Мозер, *Причинки до історії української мови*, Вінниця 2011, с. 641-666; А. Danylenko, *The formation of New Standart Ukrainian...*, р. 95.

³⁸ А. Danylenko, *Iazychie and Surzhyk: Mixing Languages and Identities in the Ukrainian Borderlands*, [in:] *The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Border*, ed. by T. Kamusella et al., London 2016, р. 81-82.

³⁹ А. Danylenko, *Myxajlo Lučkaj — A Dissident Forerunner of Literary Rusyn?*, „The Slavonic and East European Review” 2009, № 87 (2), с. 225-226.

⁴⁰ G.Y. Shevelov, *A Historical Phonology...*, р. 432-433.

⁴¹ М. Скаб, *Церковнослов'янська мова...*, с. 136-137.

церковні книги по-своєму, то й українці мають читати так, як це було до кінця XVIII віку: з-українська⁴².

Цю наукову традицію продовжив В. Німчук, який у коментарі до публікації *Лексикону* Памви Беринди показав, як вимова церковнослов'янських слів пристосовувалася до артикуляційної бази читачів; до прикладу спочатку в реєстрі йде твердь, а за ним відразу тврѣжа (тобто твержа, згідно з вимовою), а також українські інтерферени в реєстрових словах: язичок; зибаяюся; трибухъ; бл[а]годару; ѿскорбляю⁴³.

Усталеним є переконання про авторитет київської (власне східнослов'янської) орфоєпії, що була взірцевою для всіх територій Київської Русі й трималася стійко в богослужбі з кінця X аж до XVI століття. Ганна Куземська, вважаючи цю вимову близькою до сучасної рідної мови, наводить такі форми, витоки яких можна засвідчити в найдавніших писемних джерелах:

- (1) закінчення *-ть* у 3 особі дієслів: любить, прийдуть;
- (2) м'якість кінцевого [ц']: Отець, вінець;
- (3) тверда вимова приголосних перед *и*: паки, Луки, гріхи, Христос;
- (4) форми тобі, собі тощо⁴⁴.

Правила вимови окремих літер і слів дуже детально перелічені й визначені, вони займають від буквально кількох сторінок у В. Сімовича й до кількох десятків у Г. Куземської та підручнику Марії Скаб⁴⁵.

Спостереження за вимовою в різних регіонах і в різних концесіях дає підстави зробити висновок про існування двох підредакцій нової української церковнослов'янської мови: *західної і східної*, зорієнтованих на орфоєпію південно-західних і південно-східних говірок одночасно (І. Огієнко, В. Німчук), або навіть трьох, включно з *карпатською, закарпатською чи підкарпатською*, яка характеризується вимовою закарпатської групи говорів української мови (В. Німчук, Михайло Штець)⁴⁶.

Вивчення давньої акцентуації в українському мовознавстві також викликає зацікавлення дослідників. І. Огієнку належить опис специфіки наголосу *Службника* 1604 року, що вийшов у Стратинській друкарні, і московського *Службника* 1656 року. Він виразно проілюстрував істотні відмінності між ними й прийшов до висновку, що українські друки (а *Службник* двічі видавався також і в Києві у 1620 і 1629 роках) у наголосах відтворюють українську

⁴² В. Сімович, *Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці*, Київ – Ляйпціг 1921, с. 89-94.

⁴³ В. Німчук, *Памво Беринда і його «Лексіконъ славеноросскій и именъ тлкъваніє»*, [у:] *Лексикон словеноросскій Памви Беринди*, підготовка тексту і вст. стаття В.В. Німчука, Київ, 1961, с. V-XXXVI.

⁴⁴ Г. Куземська, *Якою мовою молилася давня Україна: Правила української транслітерації церковнослов'янських текстів*, Київ 2012, с. 8-10.

⁴⁵ Г. Куземська, *Якою мовою...*, с. 22-45; М. Скаб, *Церковнослов'янська мова...*, с. 135-143.

⁴⁶ М. Скаб, *Церковнослов'янська мова...*, с. 144-145.

акцентну систему, а саме: переважно кореневий наголос у іменних частинах мови (у російській – на закінчення), наголошений суфікс у дієсловах на *-ати*, *-ити*, *-овати* (у російській – на корінь), послідовно наголошений суфікс *-енн* у дієприкметниках (у російській – на корені або попередньому складі суфікса):

Службник 1604 року	Службник 1656 року
беза́коніє	беззаконі́є
бѣ́тіє	быті́є
гла́ва	глава́
днѣвнѣ́й	дневнѣ́й
ше́стѣй	шестьѣ́й
глагола́ти	глаго́лати
ше́ствовати	ше́ствовати
славі́ти	сла́вити ⁴⁷ .

Дмитро Чижевський твердив, що діакритичні знаки в рукописах Григорія Сковороди відображають вимову українських південно-східних говірок. Л. Гнатюк наводить такі приклади як із його цитат Святого Письма, так і з текстів поза цитатами: гла́ву, язѣ́ков, грѣ́бы, зѣ́рно, в двѣ́ры, лишѣ́нны, на-полнѣ́нны, сотворѣ́нна, создáнного, украше́нный, невеществе́нныи, огнѣ́нный, землѣ́нныи. Архаїчні кореневі наголоси зберігав у своїй поезії також і Тарас Шевченко: «на всіх язѣ́ках все мовчи́ть», «Святої правди голо́с но́вий», «На похилѣ́нному хресті́», «з незці́лѣнним в дорогу рушали» та ін. За висновками Л. Гнатюк, акцентна система української редакції церковнослов'янської мови була складником мовної свідомості і Григорія Сковороди, і Тараса Шевченка⁴⁸.

До поля зору науковців потрапляли також *Граматика* Смотрицького і її перевидання 1648 р.⁴⁹, *Апостол* львівського (1574) та московського (1564) видання⁵⁰. Скажімо, Сергій Пономаренко показав, що видавці дотримувалися прямофонетичної стратегії, тобто орієнтувалися на реальну вимову – староукраїнську в львівському виданні *Апостола*, староросійську в московському⁵¹.

⁴⁷ Л. Гнатюк, *Акцентуаційні особливості української редакції церковнослов'янської мови та їх відображення в текстах Г. Сковороди і Т. Шевченка*, «Українське мовознавство» 2017, № 1 (47), с. 6-9.

⁴⁸ Там само, с. 11-13.

⁴⁹ І. Гальчук, *Наголос Граматики М. Смотрицького як відбиття староукраїнської акцентної системи*, «Мовознавство» 2008, № 4-5, с. 79-91.

⁵⁰ С. Пономаренко, *Акцентні відмінності коротких прикметників у львівському виданні «Апостола» 1574 р. порівняно з московським виданням 1564 р.*, «Українська мова» 2012, № 4, с. 89-99.

⁵¹ С. Пономаренко, *Акцентні відмінності іменників чоловічого роду у львівському виданні «Апостола» 1574 р. порівняно з московським виданням 1564 р.*, «Мовознавство» 2011, № 3, с. 76.

5. Висновки

Як засвідчує запропонований огляд, найавторитетніші українські дослідники переконані, що українська редакція церковнослов'янської мови існує від часу постановня писемності в Київській Русі.

Найважливішими результатами дослідження української редакції церковнослов'янської мови нині є рідкісні публікації пам'яток із науковим опрацюванням, нечисленні, переважно дисертаційні дослідження, реконструкція орфоепічних норм (див. параграфи 2, 3, 4).

Як впливає з аналізу едиційної практики в параграфі 2, у визначенні редакцій лінгвісти орієнтуються на характеристики фонетико-орфографічних і орфоепічних рис, але єдиної матриці опису сукупності необхідних, регулярних або статистично значущих ознак редакцій поки що не запропоновано. Кожне нове прочитання навіть добре знаного джерела збагачує емпіричну базу відомостями про засвідчені ним українські діалектні ознаки.

Як впливає з параграфу 3, при дослідженні церковнослов'янщини XVI-XVIII століть окремішність української редакції не потребує доведення. Саме тому традиційні структурно-функціональні описи, що їх застосовують до текстів киеворуського періоду, тут поєднуються з елементами когнітивно-комунікативних і соціологічних студій, апробацією понять мовна особистість, мовна свідомість, реконструкція дискурсу, *case study* тощо. Дискутивними застаються питання ролі церковнослов'янської мови та її різновидів у різних політико-культурних регіонах України у процесах формування нового літературного стандарту XIX-XX століття.

Очевидно, на детальніший огляд заслуговують спроби лексикографії, методичні праці з церковнослов'янської мови, сучасна українська теолінгвістика і студії з нової церковнослов'янської мови. Але це теми для подальших розвідок у цій ділянці.

References

- Danylenko A., *Iazychie and Surzhyk: Mixing Languages and Identities in the Ukrainian Borderlands*, [in:] *The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Border*, ed. by T. Kamusella et al., London 2016.
- Danylenko A., *Myxajlo Lučkaj – A Dissident Forerunner of Literary Rusyn?*, “The Slavonic and East European Review” 2009 № 87 (2).
- Danylenko A., *On the Name(s) of the Prostaja Mova in the Polish-Lithuanian Commonwealth*, “Studia Slavica Hungarica” 2006, vol. 51, No 1-2.
- Danylenko A., *The formation of New Standard Ukrainian. From the history of an undeclared contest between Right- and Left-Bank Ukraine in the 18th century*, “Die Welt der Slaven” 2008, № 53(1).
- Danylenko A., Naienko H., *Linguistic russification in Russian Ukraine: languages, imperial models, and policies*, “Russian Linguistics” 2019, vol. 43.
- Del Gaudio S., *Rol' slavenorosskogo yazyka v istorii razvityia ukrainskogo i russkogo yazykov*, „Wiener Slawistischer Almanach” 2009, vol. 64.

- Fellerer J., *Mehrsprachigkeit im galizischen Verwaltungswesen (1772-1914). Eine historisch-sociolinguistische Studie zum Polnischen und Ruthenischen (Ukrainischen)*, Köln; Weimar; Wien: Böhlau Verlag 2005.
- Getka Y., *Prodovzhennya chy profanatsiya? Adaptatsiya «Zertsala Bohosloviyi» Kyryla Trankviliona-Stavrovets'koho v drukarni pochayivs'kykh vasyliyan u XVIII st. v konteksti tvorennya ukrayins'koyi kul'turnoyi identychnosti*, [u:] *Bohoslovs'kyi traktat Kyryla Trankviliona-Stavrovets'koho «Zertsalo Bohosloviyi» (Pochayiv 1618): Faksymil'ne vydannya, transliteratsiya tekstu i naukove doslidzhennya*, L'viv 2021.
- Hal'chuk I., *Naholos Hramatyky M. Smotryts'koho yak vidbyttya staroukrayins'koyi aktsentnoyi systemy*, «Movožnavstvo» 2008, № 4-5.
- Hnatyuk L., *Aktsentuatsiyni osoblyvosti ukrayins'koyi redaktsiyi tserkovnoslov'yans'koyi movy ta yikh vidobrazhennya v tekstakh H. Skovorody i T. Shevchenka*, «Ukrayins'ke movožnavstvo» 2017, № 1(47).
- Hnatyuk L.P., *Movnyy fenomen Hryhoriya Skovorody v konteksti staroukrayins'koyi knyžhnoyi tradytsiyi*, Kyiv 2010.
- Horbach O., *Vplyv Knapiyusovoho «Tezavrusa» na Maksymovykh latyno-slov'yans'kyi Leksykon*, [u:] O. Horbach, *Zibrani statti*, t. VIII, München 1997.
- Inokentiy Gizel', *Vybrani tvory u 3 tomakh*, Kyiv – L'viv 2009-2011.
- Kuz'minova E.A., M. L. Remneva M.L., *Predisloviye*, [v:] *Grammatiki Lavrentiya Zizaniya i Meletiya Smotritskogo*, sost., podg. teksta, nauch. komment. i ukazateli E.A. Kuz'minovoy, Moskva 2000.
- Kuzems'ka H., *Yakoyu movoyu molylasya davnya Ukrayina: Pravyta ukrayins'koyi transliteratsiyi tserkovnoslov'yans'kykh tekstiv*, Kyiv 2012.
- Lesyuk M.P., *Stanovlennya i rozvytok ukrayins'koyi literaturnoyi movy v Halychyni, Ivano-Frankivs'k* 2014.
- Moysiienko V., *Kyrylychna chastyna Reyms'koho Yevanheliya – vazhlyva pam'yatka davn'orus'koukrayins'koyi knyžhnoyi pysemnosti*, [u:] *Reyms'ke Yevanheliye. Vydannya faksymil'noho typu. Doslidzhennya: u 2 tomakh*, t. 2, Kyiv 2019.
- Moysiienko V., *Pol's'ka skladova prostomovnosty staroukrayins'koho knyžhnyka*, „Slavia Orientalis” 2020, t. LXIX, № 3.
- Moysiienko V., *Protohrafy i mova Lavryshivs'koho yevanheliya*, [u:] *Lavryshivs'ke Yevanheliye XIV stolittya. Vydannya faksymil'noho typu. Doslidzhennya*, Kyiv 2018.
- Moysiienko V., *Videns'kyi Oktoyikh – pam'yatka tserkovnoslov'yans'koyi movy ukrayins'koyi (halyts'ko-volyns'koyi) redaktsiyi*, [u:] *Videns'kyi Oktoyikh. Codex Vindobonensis Slavicus 37. Doslidzhennya: mizhnarodna kolektyvna monohrafiya*, vidp. red. L. Hnatenko = Vienne Octoechos. Codex Vindobonensis Slavicus 37. Research: international collective monograph; ed. L. Hnatenko, Kyiv 2021.
- Moser M., *Movnyy svit l'vivs'koho «Studium Ruthenum», Ukrainica: Současná ukrajínistika. Problémy jazyka, literatury a kultury*, t. I, Olomouc 2004.
- Moser M., *Yazychiye – psevdotermin v ukrayins'komu movožnavstvi*, [u:] M. Moser, *Prychynky do istoriyi ukrayins'koyi movy*, Vinnytsya 2011.
- Moser M., *«Yunosti chestnoye zertsalo 1717 g». U istokov russkogo literaturnogo yazyka*, Münster – Wien 2020.
- Moser M., *Sankt-peterburz'ka deukrayinizatsiya movy «Synopsysu»*, [u:] M. Moser, *Prychynky do istoriyi ukrayins'koyi movy*, Vinnytsya 2011.

- Nayenko H.M., *Perevody Simona Todorskogo i tserkovnoslavyanskiy yazyk v filosofskom diskurse Ukrainy XVII-XVIII vekov*, [u:] *Old Church Slavonic Heritage in Slavonic and Other Languages*, ed. by Ilona Janyškova, Helena Karlikova, Vit Boček, Praha 2021.
- Nayenko H., [retsenziya na:] «*Likarstvo na ospalyy umysl cholovichyy*», *Pidhotuvaly do vydannya V.M. Moysiyenko, N.P. Bondar, O.Yu. Makarova, S.P. Radoms'ka, Zhytomyr 2017, T. 1: Faksymil'ne vydannya: [368 s.]; T. 2: Metahrafovaniy tekst, [179 s.]; T. 3: Lihvistychny, knyhoznavche doslidzhennya ta pokazhchyky, [227 s.]*, «Ostroz'ka davnyna» 2019, vyp. 6.
- Nayenko H., *Naukovyy tekst seredn'oukrayins'koho periodu v lihvostylistychnomu, teksto-lihvistychnomu y funktsional'no-komunikatyvnomu vysvitlenni*, Kyiv 2013.
- Nimchuk V., *Yevseyeve yevanheliye 1283 r. yak pam'yatka ukrayins'koyi movy*, [u:] V.V. Nimchuk, *Yevseyeve yevanheliye 1283 roku: naukove vydannya*, Kyiv 2001.
- Nimchuk V., *Pamvo Berynda i yoho "Leksikonъ slavenorosskiy y imenъ tlkъvaniye"*, [u:] *Leksykon slovenoros'kyy Pamvy Beryndy, pidhotovka tekstu i vst. stattya V.V. Nimchuka*, Kyiv 1961.
- Nimchuk V.V., *Pravyla vydannya pam'yatok, pysanykh ukrayins'koyu movoyu ta tserkovnoslov'yans'koyu movoyu ukrayins'koyi redaktsiyi. Chastyna I. Proekt*, Kyiv 1995.
- Ponomarenko S., *Aktsentni vidminnosti imennykiv cholovichoho rodu u l'viv'skomu vydanni «Apostola» 1574 r. porivnyano z moskovs'kym vydannyam 1564 r.*, «Movoznavstvo» 2011, № 3.
- Ponomarenko S., *Aktsentni vidminnosti korotkykh prykmetnykiv u l'viv'skomu vydanni «Apostola» 1574 r. porivnyano z moskovs'kym vydannyam 1564 r.*, «Ukrayins'ka mova» 2012, № 4.
- Puryayeva N., *Istoryko-lihvistychny doslidzhennya ukrayins'koyi movy: osnovni napryamky*, «Ukrayins'ka mova» 2018, № 4.
- Puryayeva N., *Ukrayins'ke lihvistychny edytsiyne dzhereloznavstvo*, «Ukrayins'ka mova» 2019, № 2.
- Shevelov G.Y., *A Historical Phonology of the Ukrainian Language*, Heidelberg 1979.
- Shymko O.V., *Vplyv tserkovnoslov'yans'koyi movy ukrayins'koyi redaktsiyi na moskovs'ku knyzhno-pysemnu tradytsiyu*, «Movoznavstvo» 2007, № 2.
- Simovych V., *Hramatyka ukrayins'koyi movy dlya samonavchannya ta v dopomohu shkil'niy nautsi*, Kyiv-Lyayptsih 1921.
- Skab M.V., *Tserkovnoslov'yans'ka mova ukrayins'koyi redaktsiyi*, Chernivtsi 2020.
- Skab M., *Terminolohichni problemy tserkovnoslov'yans'koyi movy*, «Naukovi zapysky TNPU. Seriya: Movoznavstvo», 204, № II (24).
- Trubetskoy N.S., *K ukrainskoy probleme*, <http://www.kulichki.com/~gumilev/TNS/tns02.htm>.
- Zhytets'kyy P., *Narys literaturnoyi istoriyi ukrayins'koyi movy v XVII vitsi z dodatkom slovnyka knyzhnoyi ukrayins'koyi movy za rukopysom XVII viku*, L'viv 1941.

ПРО АВТОРА

Галина Михайлівна Насенко (Halyna Naienko) – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри славістики Лодзького університету (Uniwersytet Łódzki), професор кафедри української мови та прикладної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Taras Shevchenko National University of Kyiv). **Публікації:** **книги:** *Науковий текст середньоукраїнського періоду в лінгвостилістичному, текстолінгвістичному й функціонально-комунікативному висвітленні*, Київ 2013; **статті:** *Фонетико-фонологічна й графіко-правописна системи української мови II половини XVII ст. (на матеріалі «Викладу о церкви» Теодосія Софоновича)*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 2018, t. LXVI, s. 333-350; A. Danylenko, H. Naienko, *Linguistic russification in Russian Ukraine: languages, imperial models, and policies*, “Russian Linguistics” 2019, vol. 43, s. 27-30 (у співавторстві); *Переводи Симона Тодорського и церковнославянский язык в философском дискурсе Украины XVII-XVIII веков*, [у:] *Old Church Slavonic Heritage in Slavonic and Other Languages*, ed. by Ilona Janyškova, Helena Karlikova, Vit Voček, Praha 2021, s. 153-162; *The philosophical ideas in the Dioptra or The Mirror of human living in the word, and the language of the scientific discourse in the 17th-18th centuries*, „Logos” 2021, № 108, s. 22-30; *Наукова картина світу за творами Кирила Транквіліона Ставровецького*, [у:] *Богословський трактат Кирила Транквіліона Ставровецького «Зерцало богословії» (Почаїв 1618): Факсимільне видання, транслітерація тексту і наукове дослідження*, відпов. ред. В. Мойсієнко, Львів 2021 (Серія «Київське християнство», т. 24), с. 485-497.

ORCID: 0000-0003-0485-5068,

Email: halyna.naienko@filologia.uni.lodz.pl; h.naienko@knu.ua